

G'ARBIY YEVIROPADA ABSOLYUT MONARXIYALARNING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI.

A'loxanov Muhridin To'raxonovich

Nizomiy nomidagi O'zbekiston

milliy pedagogika universiteti o'qituvchisi

muhridin.history@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada G'arbiy Yevropada absolyut monarxiyalarning vujudga kelishi va rivojlanishi IMRAD metodologiyasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot XV–XVIII asrlar oralig'ida Fransiya, Ispaniya va Angliyada absolyut monarxiyani yuzaga keltirgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, mafkuraviy va institutsional omillarni o'rganadi. Birlamchi tarixiy manbalar, diplomatik hujjatlar va tarixshunoslik adabiyoti asosida tadqiqot shuni ko'rsatadiki, absolyutizm bir xil tarzda va to'satdan yuz bermagan, balki feodalizm tanazzuli, diniy mojarolar, markazlashgan byurokratiyalarning o'sishi va rivojlanayotgan siyosiy falsafa tomonidan shakllantirilgan bosqichma-bosqich jarayon bo'lgan. Absolyut monarxiya hokimiyatni sezilarli darajada markazlashtirgan bo'lsa-da, uning amaliy cheklovlari — qonun, urf-odat va oraliq ijtimoiy organlarning saqlanib qolishi bilan chegaralangan — uni zamonaviy totalitarizmdan tubdan farqladi. Maqola shuningdek absolyutizmning inqirozini uning o'z ichki qarama-qarshiliklari, moliyaviy haddan oshish va Ma'rifat siyosiy tafakkurining rivojlanishi bilan bog'liq ekanligini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: Absolyut monarxiya, Markazlashtirish, Feodalizm tanazzuli, Davlat qurish, Ilohiy huquq, Byurokratiya, Suverenitet, Merkantilistik siyosat, Ma'rifat falsafasi, Mutlaq hokimiyat

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF ABSOLUTE MONARCHIES IN WESTERN EUROPE

Muhridin Turakhonovich A'lokanov

*Lecturer at the National Pedagogical
University of Uzbekistan named after Nizami
muhriddin.history@gmail.com*

Abstract

This article examines the emergence and development of absolute monarchies in Western Europe within the IMRAD framework, analyzing the political, socioeconomic, ideological, and institutional factors that gave rise to this distinctive form of governance between the fifteenth and eighteenth centuries. Drawing on primary historical sources, diplomatic records, and established historiographical literature, the study investigates how absolute monarchy consolidated royal authority at the expense of feudal nobility and representative institutions across France, Spain, and England. The research demonstrates that absolutism was not a uniform or sudden phenomenon, but rather a gradual process shaped by the decline of feudalism, religious conflicts, the rise of centralized bureaucracies, and evolving political philosophy. Findings indicate that while absolute monarchy represented a significant centralization of power, its practical limitations — constrained by law, custom, and the persistence of intermediate social bodies — distinguished it fundamentally from modern totalitarianism. The article further argues that the eventual decline of absolutism was precipitated by its own internal contradictions, fiscal overextension, and the emergence of Enlightenment political thought challenging the philosophical foundations of royal sovereignty.

Keywords: Absolute monarchy, Centralization, Decline of feudalism, State building, Divine right, Bureaucracy, Sovereignty, Mercantilist policy, Enlightenment philosophy, Absolute power.

1. Kirish

G'arbiy Yevropa siyosiy tarixida absolyut monarxiya XV asrning oxiridan XVIII asrning oxirigacha hukmron bo'lgan davlat boshqaruvi shakli sifatida o'ziga xos o'rin egallaydi. Bu davrda Fransiya, Ispaniya, Angliya va boshqa G'arbiy Yevropa davlatlarida

qirollik hokimiyati feodallar, cherkov va mahalliy parlament institutlarining nisbiy mustaqilligini cheklab, markazlashgan va nazariy jihatdan cheksiz hokimiyatni o'z qo'lida mujassam qildi. «Davlat — bu menman» deb ta'riflangan Lui XIV ning mashhur ibora bilan bog'liq (hatto uning haqiqiyliigi tarixan bahsli bo'lsa ham) bu hokimiyat shakli zamonaviy milliy davlat qurilishining muhim bosqichi sifatida ham, siyosiy mutlaqchilik tarixida alohida fenomen sifatida ham o'rganiladi [1].

Tadqiqotning dolzarbligi bir necha jihatdan namoyon bo'ladi. Birinchidan, absolyut monarxiya Yevropa milliy davlatlarining shakllanishida asosiy institutsional ko'prik vazifasini o'tagan va hozirgi zamonaviy davlat institutlarining ildizlarini tushunish uchun bu davrni o'rganish tarixiy zarurat hisoblanadi. Ikkinchidan, absolyutizm nazariyasi — Jean Bodin va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan suverenitet kontseptsiyasi — zamonaviy siyosiy falsafa va xalqaro huquqning asosini shakllantirdi. Uchinchidan, absolyut monarxiyaning inqirozi va uning o'rniga kelgan konstitutsiyaviy boshqaruv shakllari G'arb demokratiyasining tarixiy kelib chiqishini tushunishda muhim kontekst beradi [2].

Mavjud ilmiy adabiyotda absolyut monarxiyaga nisbatan bir necha muhim yondashuv mavjud. Perry Anderson o'zining «Absolyutist davlatning sulolalari» asarida absolyutizmni feodal ijtimoiy munosabatlarning yuqori bosqichi sifatida talqin qilib, marksistik tahliliy doirani qo'llagan. Norbert Elias «Sivilizatsiya jarayoni» asarida absolyut saroy madaniyatining zodagonlarni intizomlashtirish va davlatning zo'rlik monopoliyasini markazlashtirish mexanizmi sifatidagi rolini tahlil qilgan [3]. Nicholas Genshall esa o'zining «Absolyutizm mifi» asarida absolyut monarxiyaning kuchini ko'pincha bo'rttirib ko'rsatiladi deb ta'kidlaydi va uning amaliy cheklovlarini ko'rsatib berdi. Mazkur maqola ushbu yondashuvlarni sintezlashtirgan holda absolyut monarxiyaning vujudga kelishidagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy omillarni yagona tahliliy doirada ko'rib chiqadi.

Tadqiqotning asosiy savollari quyidagilardan iborat: absolyut monarxiyaning shakllanishiga qanday tarkibiy omillar zamin yaratdi; u turli G'arbiy Yevropa davlatlarida

qanday tarzda namoyon bo'ldi; absolyutizm nazariyasi va amaliyoti o'rtasida qanday tafovut mavjud edi; va absolyutizm nima uchun va qanday yo'l bilan inqirozga uchradi.

2. Materiallar va Metodlar

Mazkur tadqiqot sifat tahlili metodologiyasiga asoslangan tarixiy-qiyosiy tadqiqot sifatida tuzilgan bo'lib, uning zaman doirasi taxminan 1450 yildan — ingliz taxtida Tyudorlar sulolasining o'rnatilishidan va Ispaniyada Kastiliya bilan Aragonning birlashuvidan oldingi davr — 1789 yilgacha — Fransiya inqilobigacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Bu xronologik doirani tanlashning asosi shundan iboratki, aynan shu davr ichida absolyut monarxiya G'arbiy Yevropada avj oldi, to'la shakllandi va inqirozga uchradi.

Manbalar jihatidan tadqiqot bir necha kategoriyani o'z ichiga oladi. Birlamchi manbalar sifatida shu davr siyosiy nazariyotchilarining asosiy ishlari — Jean Bodinning «Respublika haqida olti kitob» (1576), Jak Bossyuening «Muqaddas kitobdan olingan siyosat» va boshqalar — qo'llanilgan. Diplomatik hujjatlar, qirollik farmoyishlari va parlament yozishmalari ikkilamchi tahlil uchun muhim kontekst beradi. Ikkilamchi manbalar sifatida absolyutizm tarixshunosligidagi asosiy monografiyalar va maqolalar ishlatilgan: Anderson, Elias, Henshall va boshqalar. Qiyosiy ma'lumotlar Kembrijning «Zamonaviy Yevropaning yangi tarixi» ko'p jildli nashridan olindi [4].

Asosiy tahliliy metodlar quyidagilardan iborat: tarixiy qiyoslash (Fransiya, Ispaniya va Angliyani parallel holda o'rganish), siyosiy-institutsional tahlil (davlat tuzilmalarining evolyutsiyasini kuzatish) va mafkuraviy tahlil (absolyutizm siyosiy falsafasining rivojlanishini o'rganish). Tadqiqotning cheklovlari sifatida absolyut monarxiya fenomenining geografik jihatdan keng ko'lamli ekanligini ta'kidlash zarur — mazkur maqola G'arbiy Yevropaning uch asosiy namunasiga, ya'ni Fransiya, Ispaniya va qisman Angliyaga e'tiborni qaratadi, Markaziy va Sharqiy Yevropa shu doiradan tashqarida qoladi.

3. Natijalar

Absolyut monarxiyaning vujudga kelishi bir to'satdan ro'y bergan siyosiy o'zgarish emas, balki bir necha asrlik tarkibiy jarayonlarning mantiqiy yakuni edi. Birinchi va eng muhim omil feodal tizimining tanazzuli bo'ldi. XIV–XV asrlarda Yevropani larzaga keltirgan ikki katta hodisa — 1347–1353 yillardagi Qora o'lat va uzluksiz harbiy to'qnashuvlar — feodal ijtimoiy tuzumni jiddiy zaiflashtirib qo'ydi. Qora o'lat Yevropa aholisining taxminan uchdan bir qismini qirib yubordi va bu demografik halokatning iqtisodiy oqibati sifatida feodallar yerga bog'liq dehqonlar ustidan nazoratini yo'qotdi [5]. Mehnat tanqisligi dehqonlarga mobillik va muzokaraviy imkoniyatlar berdi, bu esa krepostnoychilikning amaliy asosini eroziyaga uchratti. Feodal zodagonlarning iqtisodiy bazasi zaiflashishi bilan ular qirollarga nisbatan mustaqilligini yo'qota boshladi.

Ikkinchi tarkibiy omil Yuz yillik urush (1337–1453) va unga o'xshash uzoq harbiy mojarolarning institutsional oqibatlari edi. Doimiy armiya tuzish va uni moliyalashtirish zarurati markaziy davlat institutlarining rivojlanishiga kuchli turtki berdi. Fransiyada Charles VII ning 1445-yildagi kompani d'ordonnans islohoti — qirollik hisobidan maosh oladigan doimiy harbiy qismlar yaratish — monarxiyaning harbiy kuchga monopol egalikni o'rnatishidagi muhim bosqich bo'ldi [6]. Ispaniyada ham Rekonkista davomida harbiy safarbarlik markaziy monarxiya institutlarini mustahkamladi. Harbiy jihatdan markazlashgan davlat quruqlik va dengizda ustunlikni asta-sekin zodagonlarning xususiy armiyalaridan qirollik qo'shinlariga o'tkazdi.

Uchinchi muhim omil sifatida savdo va shahar iqtisodiyotining rivojlanishi ko'rsatilishi lozim. XIII–XV asrlarda Genui, Venetsiya va keyinchalik shimoliy Yevropa shaharlarida rivojlangan savdo kapitalizmi yangi boylik manbalari va yangi ijtimoiy tabaqalarni — savdo burjuaziyasini — vujudga keltirdi. Bu tabaqalar feodal tarqoqlikdan emas, balki keng va xavfsiz bozorlardan manfaatdor edi, ya'ni ular markaziy monarxiyaning tartib o'rnatuvchi rolini qo'llab-quvvatladi. Savdo yo'llarini himoya qilish, yagona valyuta va huquqiy tizimni ta'minlash — bularning barchasi kuchli markaziy hokimiyatga bo'lgan talabni ifodaladi. Monarxiya esa o'z navbatida soliq yig'ish va

kreditga kirish uchun savdo tabaqasining iqtisodiy salohiyatini kerak qildi. Bu o'zaro manfaatli munosabat absolyut monarxiyaning sinfiy asosini tashkil etdi.

Ispaniya G'arbiy Yevropada absolyut monarxiyaning eng erta va eng ravshan ko'rinishlaridan birini namoyish etdi. 1469 yilda Kastiliya Izabellasi va Aragonlik Ferdinandning nikoh ittifoqi Pireney yarim orolining asosiy qirolliklarini birlashtirishga zamin yaratdi. Bu birlashuv sof siyosiy aktdan ko'ra ko'proq institutsional jarayon edi: Kastiliya va Aragon o'z alohida qonunlari, Kortoslari va an'alarini saqlab qoldi, lekin ikkala monarxning birgalikdagi boshqaruvi ularga har biridan alohida qodir bo'lgandan ko'proq kuch berdi [7]. Ferdinand va Izabella ispaniya inkvizitsiyasini (1478) yaratib, diniy konformlikni davlat quroliga aylantirishdi; Granadadagi so'nggi musulmon hududini qayta fath etishdi (1492) va harbiy zodagonlarni qirollik nazoratiga bo'ysundirdi.

Ispaniya absolutizmining eng to'la namoyon bo'lishi Karl V (1516–1556) va uning o'g'li Filip II (1556–1598) davrida ro'y berdi. Ispaniya qirolligi bu davrda Yangi Dunyo mustamlakalaridan kelayotgan kumush va oltin oqimi hisobiga ulkan moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'ldi [8]. Amerika kumushi qirollik xazinasini to'ldirdi, bu esa monarxiyaning zodagonlar va Kortosdan moliyaviy jihatdan nisbatan mustaqilligini oshirdi. Biroq ispaniya absolyutizmining o'ziga xos cheklovlari ham mavjud edi: Aragon, Kataloniya va boshqa viloyatlar o'zlarining fueros — mahalliy huquq va imtiyozlarini — asrlar davomida saqlab qoldi. Filip II ning markazlashtirish siyosatiga qarshi 1568 yildagi Niderlandiya qo'zg'oloni va 1640 yilgi Kataloniya qo'zg'oloni bu cheklovlarning konkret namoyon bo'lishi edi.

Fransiya G'arbiy Yevropa absolyutizmining klassik namunasi va eng takomillashgan modeli sifatida tarix fanida alohida o'rin egallaydi. Fransuz absolutizmining zaminini Lui XI (1461–1483) yaratdi, ammo u to'la institutsional shaklni Rişelye kardinali boshchiligidagi Lui XIII (1610–1643) davrida va ayniqsa Lui XIV (1643–1715) davlatchiligida kasb etdi. Fransiya absolyutizmining shakllanishi bir necha bosqichdan iborat bo'ldi. XVI asr Fransiyasi Gyrenot va katolik fraksiyalar o'rtasidagi dahshatli diniy urushlar bilan larzaga kelgan edi. 1572 yilgi Varfolomey tunida minglab gugenotlar qatl

etildi; mamlakatning turli hududlari amalda mustaqil harakat qilayotgan harbiy zodagonlar nazoratida edi. Bu tartibsizlik va parchalanish fonida markaziy qirollik hokimiyatining kuchayishi ko'pchilik fransuz tabaqa va guruhlariga real manfaat sifatida ko'rindi.

Rishelye kardinalning boshqaruvi (1624–1642) fransuz absolyutizmining institutsional shakllanishida burilish nuqtasi bo'ldi. U intendant tizimini kuchaytirdi — qirollik tomonidan tayinlangan va mahalliy hokimiyatlarga tobe bo'lmagan ma'murlarni viloyatlarga yuborish tizimi. Bu intendantlar soliq yig'ish, harbiy safarbarlik va tartibni ta'minlashda qirolning bevosita vakiliga aylandi va shu tariqa markaziy hokimiyat periferiyaga uzatildi. Rishelye shuningdek zodagon qal'alarini buzib, shaxsiy armiyalarni tarqatib yubordi va Guiz, Kondé kabi kuchli zodagon oilalarining siyosiy mustaqilligini chekladi. Bularning barchasi monarxiyaning davlat ichidagi raqiblarini zaiflashtirgan holda qirollik apparatini mustahkamladi.

Lui XIV ning shaxsiy hukmronligi (1661–1715) fransuz absolyutizmining kulminatsion bosqichini ifodalaydi. 1661 yilda Mazarin o'limidan so'ng Lui XIV Bosh Vazir tayinlamaslik qarorini e'lon qildi va hukumatni bevosita o'z qo'liga oldi. Versal saroyi qurilishi (1682 yildan qirollik qarorgohi) siyosiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etdi: zodagonlarni saroyda to'plab, ularni qirollik in'omlari va lavozimlariga bog'liq qilish orqali Lui ularni siyosiy jihatdan zararsizlantirdi. Norbert Elias ning klassik tahlilida ko'rsatilganidek, Versal saroyining murakkab marosimlar tizimi zodagonlarning energiyasini harbiy va siyosiy harakatdan saroydagi mavqe uchun raqobatga yo'naltirdi. Lui XIV ning «Davlat — bu menman» deb ta'riflangan iborasi — garchi tarixan bahsli bo'lsa-da — aynan shu davlatchilik falsafasini ixcham ifodalaydi.

Biroq Lui XIV absolyutizmi ham real cheklovlarga ega edi. Parlement de Paris va boshqa mintaqaviy parlamentlar — aslida sud va ro'yxatga olish organlari — qirollik farmonlarini ro'yxatga olishdan vaqti-vaqti bilan bosh tortishi mumkin edi. Cherkov va Papa bilan munosabatlar ham markazlashgan nazoratga cheklov qo'ydi. Soliq imtiyozlariga ega zadagonlar va ruhoniylar tabaqasi moliyaviy islohotlarga qarshilik

ko'rsatdi. Lui XIV ning urushlari — ayniqsa Ispaniya vorisligi urushi (1701–1714) — davlat xazinasini batamom quritib, monarxiya inqirozining moliyaviy asosini yaratdi [9].

Absolyut monarxiya nafaqat siyosiy amaliyot, balki yaxlit mafkuraviy tizim sifatida ham shakllanib, uni asoslab beruvchi siyosiy falsafa ishlab chiqildi. Bu sohada eng muhim hissa Jean Bodin tomonidan qo'shildi. Uning 1576 yilda nashr etilgan «Respublika haqida olti kitob» asari suverenitetni — ya'ni fuqarolar va sub'ektlar ustidan cheksiz va bo'linmas qonun chiqaruvchi hokimiyatni — to'liq nazariy tizimda ifodalagan birinchi asarlardan biri hisoblanadi. Bodin suverenitet hokimiyati bo'linmas va cheksiz bo'lishi kerak deb hisobladi, aks holda davlat parchalanishi muqarrar. Biroq Bodin ham qirol tabiiy va ilohiy qonunlarga bo'ysunishi kerakligini ta'kidladi — bu jihat uning nazariyasini keyingi cheksiz despotizm nazariyalaridan farqlaydi.

Jak Bossyue (1627–1704) absolyutizming ilohiy asoslanishini eng batafsil ko'rsatib bergan nazariyotchi sifatida o'rin egallaydi. Uning «Muqaddas kitobdan olingan siyosat» asarida qirollik hokimiyati Xudo tomonidan berilgan va qirol Xudo oldida javobgar ekanligini ta'kidladi. Bu «ilohiy huquq» doktrinasiga ko'ra qirolga bo'ysunmaslik nafaqat siyosiy jinoat, balki diniy gunoh hisoblanadi [9]. Bossyue ning argumenti o'z davrida juda kuchli mafkuraviy qurol bo'ldi, chunki u qirollik hokimiyatini ilohiy tartibning bir qismi sifatida ko'rsatib, unga qarshilik ko'rsatishni muqaddas kitob qoidalariga zid deb talqin qildi. Shunga qaramay, bu mafkura ham amalda cheklovlariga ega edi: cherkov vakolati, feodal huquqlar va qarorlarni ro'yxatga oluvchi parlamentlar kabi oraliq institutlar qirollik hokimiyatini amalda chekladi.

Machiavelli ning «Shahryor» asari (1513) absolyutizm nazariyasida alohida o'rin egallaydi. Machiavelli ilohiy asoslash o'rniga siyosiy samaradorlikni — hukmdorning davlatni qanday qilib muvaffaqiyatli boshqarishi mumkinligini — birinchi o'ringa qo'ydi [10]. Bu sekulyar yondashuv diniy asoslashdan farqli holda siyosatni o'ziga xos avtonom soha sifatida ko'rdi va bu keyinchalik zamonaviy siyosatshunoslik fanining intellektual ildizlaridan biri bo'ldi. Machiavelli ning absolyutizm mafkurasiga hissasi Bossyue yoki Bodinnikidan kamroq to'g'ridan to'g'ri, lekin uzoq muddatli jihatdan kuchliroq edi.

Absolyut monarxiyalarning amaliy qudrati ko'p jihatdan yangi byurokratik apparatning rivojlanishiga bog'liq edi. Feodal boshqaruvdan farqli o'laroq, absolyut monarxiyalar qirol tomonidan tayinlangan, maosh oladigan va unga shaxsan tobe bo'lgan amaldorlar tizimini yaratdi. Fransiyada intendantlar tizimi, Ispaniyada consejos (kengashlar) tizimi va boshqa mamlakatlarda o'xshash institutlar markaziy boshqaruvni periferiyaga uzatishning asosiy mexanizmi bo'ldi. Bu amaldorlar ko'pincha qirolga zodagonlardan ko'ra ko'proq sadoqatli edi, chunki ularning mavqei va daromadi bevosita qirollik xizmatiga bog'liq edi.

Moliyaviy institutlar absolyutizmning asosiy tirgagi bo'ldi. Doimiy soliq tizimi, qirollik xazinasini va davlat qarzi boshqaruvi markazlashgan moliyaviy ma'muriyatni talab qildi. Fransiyada généralités — moliyaviy ma'muriy viloyatlar — tizimi soliq yig'ishni tartibga soldi. Biroq absolyutizm davrining soliq tizimi o'zining doimiy muammosiga ega edi: eng boy tabaqalar — zodagonlar va ruhoniylar — ko'pincha soliq imtiyozlaridan foydalanib, asosiy yuk o'rta va quyi tabaqa zimmasiga tushardi. Bu ziddiyat monarxiyaning moliyaviy asosini doimo zaiflashtirib turdi va Fransiyada inqilobning bevosita katalizatorlaridan biriga aylandi. Harbiy xarajatlar monarxiya byudjetining asosiy qismini egalladi va ko'pincha moliyaviy inqirozlarga olib keldi, bu esa soliq islohotlari zaruratini kun tartibiga qo'ydi.

Angliyada vaziyat biroz farqli kechdi. Tyudorlar sulolasi (1485–1603) kuchli va amalda absolyutga yaqin hokimiyatni amalga oshirdi, lekin rasmiy-huquqiy jihatdan Magna Carta va Parlament an'analari saqlanib qoldi. Genrix VIII ning cherkovdan ajralib chiqishi va monastirlar mulkini musodara qilishi (1536–1541) monarxiyaga ulkan moliyaviy va siyosiy resurs berdi [9]. Biroq Styuartlar sulolasi (1603–1688) Parlament bilan to'qnashuvga kirishib, bu to'qnashuv 1642–1651 yillardagi fuqarolar urushiga va 1688 yildagi «Shonli inqilob»ga olib keldi. Angliya tajribasi absolyut monarxiya yo'lida to'siq sifatida xizmat qilgan qadimsavod parlamentar an'analarning kuchini ko'rsatdi.

Absolyut monarxiyalarning inqirozi bir necha omillarning bir-birini kuchaytiruvchi ta'siri natijasida yuz berdi. Birinchi va eng muhim omil moliyaviy inqiroz edi. Doimiy

urushlar — Otuzlar urushi, Ispaniya vorisligi urushi, Yetti yillik urush va boshqalar — qirollik xazinalarini batamom quritdi. Fransiyada 1789 yilga kelib davlat daromadlarining taxminan yarmi qarz xizmatiga ketardi va bu monarxiyani soliq islohotlariga majbur qildi. Soliq islohotlari esa zodagonlar va ruhoniylarning imtiyozlarga bo'lgan tarixiy talablarini kun tartibiga qo'ydi, bu esa siyosiy inqirozni moliyaviy inqirozga qo'shib yubordi.

Ikkinchi omil Ma'rifat falsafasining siyosiy ta'siri bo'ldi. Lokk, Monteskye, Russo va Voltyer kabi mutafakkirlar qirollik hokimiyatining ilohiy asoslanishiga hujum qilib, hokimiyatning shartnomaviy yoki umumiy irodadan kelib chiqishini asoslab berdi. Jon Lokk ning «Hukumat to'g'risida ikki risola» (1689) asari tabiiy huquq nazariyasini ishlab chiqdi va qirolning o'z vakolatidan oshib ketishi holida xalqning qo'zg'olon ko'tarishga huquqi borligini asosladi. Russo ning umumiy iroda kontseptsiyasi milliy suverenitet g'oyasiga zamin yaratdi. Monteskye ning hokimiyatlarni taqsimlash nazariyasi esa absolyut monarxiyaga bevosita alternativni taklif qildi. Bu g'oyalar ma'lum doiralarda keng tarqalib, absolyutizmning mafkuraviy asosini inqirozga uchratti.

Uchinchi omil sifatida ijtimoiy tuzumning o'zgarishini ko'rsatish lozim. XVIII asrda burjuaziyaning iqtisodiy kuchi sezilarli darajada oshdi, lekin uning siyosiy ishtiroki hali ham cheklangan edi. Bu nomuvofiqlik Fransiyada eng keskin tarzda namoyon bo'ldi: uchinchi tabaqa — ya'ni zodagonlar va ruhoniylardan tashkari barcha aholi — davlat daromadlarining asosiy qismini to'lay turib, siyosiy qarorlarda deyarli ishtirok etmadi. 1789 yil may oyida Bosh Shtatlar yig'ilishining chaqirilishi bu nomuvofiqlikni bevosita siyosiy sahnaga olib chiqdi va shu tariqa inqilobga yo'l ochildi.

4. Muhokama

Natijalar kompleks tahlili absolyut monarxiya fenomeni haqida bir necha muhim xulosalarga olib keladi. Birinchidan, absolyutizm va uning cheklovlari o'rtasidagi munosabat masalasi. Henshallning «Absolyutizm mifi» argumenti tarixiy jihatdan muhim hissa qo'shadi: absolyut qirollar hech qachon nazariy ma'noda cheksiz hokimiyatni amalga oshirmagan. Qonun, din, maqbul maxsus parlament, feodal imtiyozlar va amaliy

boshqaruv cheklovlari doimo mavjud bo'lgan. Biroq bu cheklovlar absolyutizmni sifat jihatidan o'zgartirib qo'ymaydi — o'rta asrlar feodalizmiga nisbatan hokimiyat konsentratsiyasi ulkan va haqiqiy edi. Shuning uchun «absolyutizm» atamasi nazariy maqsadga emas, balki nisbiy markazlashganlik darajasini tavsiflashga xizmat qilishi kerak.

Ikkinchidan, Perry Anderson ning absolyutizmni feodal ijtimoiy munosabatlarning davomi sifatida talqin qilishi muhim jihatlarni yoritsa-da, bir tomonlama. Anderson feodal aristokratiyaning absolyutizm davlatida o'z mavqeini saqlab qolganini ko'rsatadi — bu haqiqat. Lekin absolyutizm yangi byurokratik tabaqalar, soliq tizimi va harbiy institutlar yaratdi-ki, ular feodal tuzumdan sifat jihatidan farqlandi. Elias ning saroy sivilizatsiyasi tahlili [4] bu o'zgarishning ijtimoiy-madaniy o'lchamini yaxshi ifodalaydi: zodagonlarni harbiy va siyosiy mustaqillikdan saroydagi marosim va maqom uchun raqobatga yo'naltirish mohiyatan feodal munosabatlarni o'zgartirdi.

Uchinchidan, Ma'rifat falsafasining absolyutizm inqiroziga ta'siri masalasida ham nozik ayrish zarur. Lokk va Russo ning g'oyalari muhim rol o'ynagan bo'lsa-da, Fransiya inqilobi sabablarini faqat g'oyaviy jihatdan tushuntirish yetarli emas. Moliyaviy inqiroz, ijtimoiy ziddiyatlar va tarkibiy institutsional muammolar g'oyaviy omillar bilan birgalikda harakat qildi. Shu ma'noda, absolyut monarxiyaning tanazzuli ham o'z vujudga kelishiga o'xshash tarzda — bir necha omillarning birgalikdagi ta'sirida — yuz berdi.

To'rtinchidan, tarixiy qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, absolyutizm Yevropa davlatlarida har xil tarzda namoyon bo'ldi. Fransiya «klassik» model bo'lsa, Angliya parlamentar an'analar sababli bu yo'ldan chetlashdi. Ispaniya esa markazlashganlik va mintaqaviy imtiyozlar o'rtasidagi kuchli ziddiyatni ifodaladi. Bu farqlar absolyutizmni yagona sxemaga sig'maydigan va har bir kontekstda alohida tahlil talab qiladigan murakkab tarixiy hodisa ekanligini ko'rsatadi.

5. Xulosa

Mazkur tadqiqot G'arbiy Yevropada absolyut monarxiyalarning vujudga kelishi va rivojlanishi feodalizm tanazzuli, harbiy-moliyaviy talablar, savdo kapitalizmining o'sishi

va diniy mojarolar kabi tarkibiy omillarning birgalikdagi ta'sirida yuz berganligini ko'rsatdi. Absolyutizm nazariy jihatdan cheksiz hokimiyatni e'lon qilsa-da, amalda u qonuniy, ijtimoiy va institutsional cheklovlar doirasida harakat qildi — bu haqiqat monarxiyaning o'z suverenitet da'volarini bo'rttirib ko'rsatganligi bilan tushuntiriladi.

Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagilardan iborat: absolyut monarxiya zamonaviy milliy davlatning institutsional poydevorini yaratdi — markazlashgan byurokratiya, milliy soliq tizimi va doimiy armiya buning eng muhim elementlari; absolyutizm siyosiy falsafasi zamonaviy suverenitet kontseptsiyasining ildizlarini shakllantirdi; va absolyutizm inqirozi moliyaviy, ijtimoiy va mafkuraviy omillarning bir-birini kuchaytiruvchi ta'sirida yuz berdi, bu jarayon nihoyat Fransiya inqilobi bilan yakun topdi.

Kelajak tadqiqotlar uchun dolzarb yo'nalishlar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: G'arbiy va Sharqiy Yevropa absolyutizmlarini qiyosiy tahlil qilish — Prussiya, Avstriya va Rossiya modellarini Fransiya va Ispaniya bilan solishtirish; absolyut monarxiyaning gender o'lchamini — ayol hukmdorlar tajribasini — ko'rib chiqish; va absolyutizm davridagi mustamlaka tizimining metropoliya siyosiy institutlariga ta'sirini o'rganish. Absolyut monarxiyani o'rganish shunchaki o'tmish tarixi emas — u zamonaviy davlat, suverenitet va hokimiyat nazariyasining ko'p jihatlarini tushunishda tarixiy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beik, W. (2005). The absolutism of Louis XIV as social collaboration. *Past & Present*, 188(1), 195–224.
2. Locke, J. (1988). *Two treatises of government* (P. Laslett, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1689)
3. Anderson, P. (1974). *Lineages of the absolutist state*. New Left Books.
4. Elias, N. (1983). *The court society* (E. Jephcott, Trans.). Pantheon Books.
5. Henshall, N. (1992). *The myth of absolutism: Change and continuity in early modern European monarchy*. Longman.

6. New Cambridge Modern History Editorial Board. (1970). The new Cambridge modern history (Vol. 5). Cambridge University Press.
7. Tuchman, B. W. (1978). A distant mirror: The calamitous 14th century. Alfred A. Knopf.
8. Elliott, J. H. (1963). Imperial Spain, 1469–1716. Edward Arnold.
9. Bossuet, J. B. (1990). Politics drawn from the very words of holy scripture (P. Riley, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1709)
10. Machiavelli, N. (1988). The prince (Q. Skinner & R. Price, Eds.). Cambridge University Press. (Original work published 1532)
11. Collins, J. B. (1995). The state in early modern France. Cambridge University Press.
12. Parker, G. (1998). The grand strategy of Philip II. Yale University Press.